

“רק אם יש לה ציצים גדולים”: אוטו-אתנוגרפיה על יחסי חוקרת אישה ונחקרים גברים

דלית יסעור-בורוכוביץ*

עשר שנים עברו מאז שהייתי דוקטורנטית וביצעתי את המחקר שעסק בסיפורי חיים של גברים מכים, נשוא אוטו-אתנוגרפיה זו. המחקר הוגש, וקיבלתי עליו דוקטורט, כתבתי מממצאיו ספר שיצא ב-2003, וגם מאמרים שהתפרסמו בחו"ל. ולמרות כל זאת – מאומה ממה שעליו ברצוני לכתוב לא דווח למנחה שלי, לא פורסם בפרסומי שעסקו במחקר זה, ולא סופר אלא לבן זוגי.

היותי חוקרת אישה היה תמיד מהותי במפגשי עם גברים מכים – בכל שלב משלבי המחקר: החל ביצירת הקשר ובהסכמתם (או אי-הסכמתם) להתראיין, המשך באינטראקציות – הגלויות והסמויות – שנוצרו במהלך הראיונות, וכלה בספקנותם ביחס ליכולתי להבין ולתאר את עמדתם בראיונות התיקוף. גם ראייתם את החוקרת כאישה שיש בידיה כוח וקרבה למקורות הסמכות היוותה מכשול ביצירת יחסי אמון. במאמרי ברצוני לתאר כמה אפיונות שקרו לי בשלב איסוף הנתונים, ולהעלות שאלות הקשורות ביחסי חוקרת אישה-נחקרים גברים.

א. מבוא. ב. יחסי הכוחות במחקר איכותני. ג. מחקר בנושאים רגישים. ד. הקשיים המתעוררים במהלך מחקר איכותני בנושא רגיש; 1. בניית הקשר; 2. גבולות; 3. פוטנציאל לפגיעה רגשית או פיזית במהלך מחקר איכותני בנושא רגיש. ה. מחקר פמיניסטי מהו?; 1. חקירה פמיניסטית מהי?; 2. רפלקסיביות; 3. יחסי חוקרת-נחקרים במחקר פמיניסטי; 4. סיכום ביניים – מחקר פמיניסטי. ו. סיכום אישי.

* דוקטור לפילוסופיה, ראש החוג לשירותי אנוש, מכללת עמק יזרעאל.

א. מבוא

חקר עולמם של גברים כנושא של חקירה פמיניסטית הוא סוגיה שנויה במחלוקת מבחינות רבות, ומסיבות אפיסטמולוגיות ומתודולוגיות¹. בוויכוח בנוגע לעקרונות המתודולוגיים שיכולים להיות מוסכמים על הזרמים הפמיניסטיים השונים, היו שטענו שמתן "קול" (שוב...) לעמדה הגברית איננו תואם את מטרות המחקר הפמיניסטי. זאת, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בקולות של גברים שתפיסת עולמם היא אנטי-פמיניסטית². קמפבל (Campbell), במאמרה העוסק בראיונות עם קציני משטרה, וגלסטורפ (Gelsthorpe), במאמרה על המתודולוגיה הפמיניסטית בתחום הקרימינולוגיה, מאזכרות כמה מחקרים פמיניסטיים בתחום הקרימינולוגיה³. לטענתן, בתחום זה קשה, ואולי אף בלתי אפשרי, לחקור רק נשים. זאת, מאחר שמרבית הפושעים בכלל, ופושעי המין והאנסים בפרט, הם גברים. גם מרבית אנשי החוק הם גברים.

לכאורה משתמע מכך שבתחומים אלו אין בררה אלא לחקור (גם) גברים. עוד משתמע מכך שכאשר מדובר באלים אינטימית נגד נשים – נראה כי המחקר והידע יהיו חסרים ביותר אם הגברים האלימים ועולמם לא יהוו חלק מהידע על התופעה. אולם סוגיית מתודולוגיות המחקר הפמיניסטיות איננה פשוטה, מכיוון שמרביתן מדגישות את שיתוף הנחקרים בתהליך המחקרי בכלל, ובפירוש הממצאים בפרט. תפיסת השיתוף מעוררת את השאלה אם לחקירה מסוג זה מתאימות המתודות הפמיניסטיות, או שמא יש "להסתפק" בשיטות מחקר מסורתיות יותר. הדבר נכון שבעתים כאשר עמדתם ותפיסת עולמם של הנחקרים היא אנטי-פמיניסטית בעליל ושונה מהותית מזו של החוקרת – אז נשאלת השאלה איזו פרשנות לפרסם⁴.

בוויכוח הפילוסופי אם יש לכלול ידע על עולמם של גברים מנקודת מבטם אם לאו, ובאיזו מתודולוגיה ראוי להשתמש, מקובלת על ידי טענתה של קיין (Cain)⁵, שמה שחשוב

1 Elaine Campbell, *Interviewing Men in Uniform: a Feminist Approach?*, 6 INT. J. SOCIAL RESEARCH METHODOLOGY 285 (2003)

2 Maureen Cain, *Realist Philosophy and Standpoint Epistemologies or* ; Campbell *Feminist Criminology as a Successor Science*, in FEMINIST PERSPECTIVES IN CRIMINOLOGY 124 (Lorraine Gelsthorpe & Allison Morris eds., 1990) (הספר להלן: FEMINIST PERSPECTIVES IN CRIMINOLOGY).

3 Lorraine Gelsthorpe, *Feminist Methodologies in Criminology: a* ; 1 Campbell *New Approach or New Wine in Old Bottles?*, in FEMINIST PERSPECTIVES IN CRIMINOLOGY 89, 89.

4 Campbell, *לעיל ה"ש* 1 ; Gelsthorpe, *לעיל ה"ש* 3.

5 Cain, *לעיל ה"ש* 2.

במחקר הפמיניסטי הוא היכולת להבחין בין "ידע שאיכותו טובה" לבין "ידע שאיכותו גרועה"⁶. היא מגדירה "ידע באיכות טובה" כידע הנשען על מחקר הכולל בתוכו היבטים פוליטיים, מבוסס היטב תאורטית, מכליל, תיאורי ובהיר מתודולוגית ורפלקסיבי. במילים אחרות ידע שניתן לבחנו ולהעריכו לעומק⁷.

באוטו-אתנוגרפיה זו ברצוני לעסוק בסוגיה מתודולוגית שלא דנו בה רבות: יחסיה של חוקרת פמיניסטית עם נחקריה – גברים מכים שתפיסת עולמם היא אנטי-פמיניסטית. ברצוני לעסוק בסוגיית היחסים מנקודת מבטי (החוקרת) ולתאר את הקשיים שבהם נתקלתי. עשר שנים עברו מאז שהייתי דוקטורנטית וביצעתי את המחקר שעסק בסיפורי חיים של גברים מכים, נשוא אוטו-אתנוגרפיה זו⁸. אמנם כבר לא הייתי ילדונת צעירה אבל הייתי אז צעירה יותר ומנוסה הרבה פחות. כבר הייתי אֵם (בתחילה רק לבתי, ובמהלך ביצוע הראיונות נולד גם בני). הספקתי להינשא, להתגרש ושוב למצוא אהבה. הייתי מורה לספרות ורכות מקצוע, עבדתי חלקית כפסיכותרפיסטית בתחנה לטיפול נפשי, וכבר ערכתי מחקר איכותני עם גברים מכים ונשים מוכות בתזה שלי. חשבתי שאני אישה מנוסה ומקצועית. המחקר הוגש וקיבלתי עליו דוקטורט, כתבתי מממצאיו ספר שיצא ב-2003⁹, וגם מאמרים בחו"ל¹⁰. ולמרות כל זאת מאומה ממה שיסופר כאן לא דווח למנחה שלי, לא פורסם בפרסומים שעסקו במחקר זה, ולא סופר אלא לבן זוגי ואולי לחברה קרובה או לשתיים. לפני כמה חודשים הצגתי את הנושא לראשונה בכנס של האגודה למחקר איכותני¹¹.

לאחרונה שאלתי את עצמי כמה פעמים מדוע נדרשו לי כל כך הרבה שנים כדי "לפתוח" את הנושא בפומבי בפורום מקצועי של אנשי מחקר? יש לציין שהתלבטתי רבות גם הפעם אם לספר, מה לספר וכמה לספר, ובאילו מילים "מותר" להשתמש בכתיבה אקדמית. מכיוון

6 שם, בעמ' 138.

7 שם, בעמ' 287.

8 דלית יסעור בורוכוביץ עולמם הרגשי של גברים האלימים נגד בנות זוגם – כפי שהוא משתקף בסיפור חייהם (עבודת גמר לתואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה – בית הספר לעבודה סוציאלית, 2000).

9 דלית יסעור בורוכוביץ אלימות אינטימית – עולמם הרגשי של גברים מכים (2003).

10 Dalit Yassour Borochowitz, *The Emotional World of Batterers as Constructed in Their Life Stories*, 19 FAMILY VIOLENCE & SEXUAL ASSAULT BULLETIN 15 (2003)

11 דלית יסעור-בורוכוביץ "דברים שלא כתבתי במאמרי... – על הקשיים בעריכת מחקר איכותני" (הכנס ה-4 של המרכז הישראלי למחקר איכותני (ICQM), אוניברסיטת בן גוריון, 2010) (לא פורסם). תקציר הפאנל (מושב 14) באתר הכנס: cmsprod.bgu.ac.il/NR/rdonlyres/

E700366B-E30E-4F3B-BA93-BF65A479F816/93040/takzirim1.pdf; אתר הכנס: cmsprod.bgu.ac.il/Centers/icqm/conferences (נבדק לאחרונה ב-8.3.2011).

שהשפה היא כלי עבודתי העיקרי, ומאחר שההטרדות היו בעיקר מילוליות, החלטתי לא לצנזר, ואני מתנצלת מראש אם חלק מהמילים לא תנעמנה לקוראים. אוטו־אתנוגרפיה זו עוסקת ביחסיי כחוקרת עם המרואיינים הגברים במחקרי. בפרק ב' אדון ביחסי הכוחות במחקר האיכותני, בפרק ג' אדון במחקר ביחסים רגשיים, בפרק ד' אדון בקשיים המתעוררים במהלך המחקר האיכותני בנושאים רגשיים על ידי הבאת כמה אפיוזודות מהמחקר הנדון, תוך התמקדות בנושא בניית הקשר, בנושא הגבולות ובפוטנציאל לפגיעה הרגשית או הפיזית. בפרק ה' אדון במחקר פמיניסטי, תוך התמקדות בשאלה חקירה פמיניסטית מהי, ברפלקסיביות, וביחסי חוקרת-נחקרים במחקר פמיניסטי ואסכם בסיכום ביניים את נושא המחקר הפמיניסטי. פרק ו' ישמש לי לסיכום אישי.

ב. יחסי הכוחות במחקר איכותני

מחקרים רבים עסקו בשאלת יחסי הכוחות חוקרת-נחקרים¹². כמעט כולם – כולל אלו שעסקו במחקר פמיניסטי – הניחו שהנחקרים שקולם דוכא הן נחקרות, ושביחסי הכוח העדיפות היא תמיד לחוקר או לחוקרת¹³. אך מה כאשר החוקרת היא אישה והנחקרים הם גברים? האם היפוך יחסי הכוחות והשאיפה לשוויון ולשותפות בין החוקרת ובין הנחקרים עדיין רלוונטי? האם גם אז ניתן "לבטל את היחסים ההיררכיים שבין חוקרת ונחקרים", כהצעתן של חוקרות פמיניסטיות¹⁴?

- Orit Karnieli-Miller, Roni Strier & Liat Pessach, *Power Relations in Qualitative Research*, 19 QUALITATIVE HEALTH RESEARCH 279 (2009); Virginia Dickson-Swift, Erica L. James, Sandra Kippen, & Pranee Liamputtong, *Blurring Boundaries, in Qualitative Health Research on Sensitive Topics*, 16 QUALITATIVE HEALTH RESEARCH 853 (2006) 12
- Jennifer Brayton, *What Makes Feminist Research Feminist? The Structure of Feminist Research within the Social Sciences* (1997) www.unb.ca/PAR-L/win/feminmethod.htm (נברק לאחרונה ב-6.3.2011); Sandra Harding, *Is There a Feminist Method, in FEMINISM AND METHODOLOGY* 1 (1987); PATRICIA HILL COLLINS, *BLACK FEMINIST THOUGHT: KNOWLEDGE, CONSCIOUSNESS, AND THE POLITICS OF EMPOWERMENT* (1990) 13
- Sandra Kemp & Judith Squires, *Epistemologies* (Introduction), in *FEMINISMS* 142 (Sandra Kemp & Judith Squires eds. 1997) 14
 Harding; לעיל ה"ש 13; Hill Collins; לעיל ה"ש 13, Brayton; לעיל ה"ש 13.

אוטו-אתנוגרפיה על יחסי חוקרת אישה ונחקרים גברים

מערכת היחסים בין חוקרת לנחקרים במחקר איכותני בכלל, ובמחקר פמיניסטי בפרט, איננה מוגדרת ואין קווים ברורים המתארים את היחסים ה"נכונים" או האופטימליים¹⁵. היחסים משתנים בהתאם לאישיות החוקרת, לתפיסת עולמה, למוצאה החברתי והעדתי, לתפיסותיה המקצועיות, למסגרת התאורטית ולבחירות המתודולוגיות שהיא עושה, וכמובן בהתאם למטרותיה. לא פחות מכך מערכת היחסים מושפעת מתפיסת החוקרת את מקומם של הנחקרים, שותפיה למחקר, וכמובן – מאישיותם. הרקע הכלכלי-אתני של הנחקר, תפיסת עולמו, מטרותיו, המניעים שלו להשתתפות במחקר, ותפיסתו את מקומה של החוקרת ביחס למקומו שלו במערכת היחסים – כל אלה משפיעים גם הם על היחסים הנרקמים בין החוקרת לנחקרים¹⁶.

ג. מחקר בנושאים רגישים

חוקרים שונים התייחסו לשאלה "מה הוא מחקר על נושא רגיש", מתוך ההבנה שמחקר כזה צריך להתייחס לסוגיית הרגישות כחלק מהבחירות המתודולוגיות. לכאורה התשובה ברורה ופשוטה, אולם ההגדרות השונות מדגישות היבטים כה רבים ושונים (השלכות המחקר, המעורבים בו, ועוד) עד כי כמעט כל מחקר יכול להיכלל בהן¹⁷. הגדרה פשוטה, ושעליה אני רוצה להתבסס, היא זו שמציע לי (Lee)¹⁸:

"מחקר בנושא רגיש הוא מחקר שפוטנציאלית מעלה איום ממשי לאלה המעורבים בו בהווה ובעתיד". הוא מדבר על "מחקר מאיים" בשלושה תחומים: הראשון, כאשר המחקר מהווה "חדירה מאיימת" מכיוון שהוא עוסק בתחומים פרטיים, אינטימיים, מקודשים או

- SHULAMIT REINHARZ, FEMINIST METHODS IN SOCIAL RESEARCH (1992); Mary Weston, 15
Can Academic Research Be Truly Feminist?, in FROM THE MARGINS TO THE CENTRE:
SELECTED ESSAYS IN WOMEN'S STUDIES RESEARCH 142 (Dawn Currie ed., 1988); Diane
L. Wolf, *Situating Feminist Dilemmas in Fieldwork*, in FEMINIST DILEMMAS IN
.FIELDWORK 1 (Diane. L. Wolf ed. 1996)
- Dalit Yassour-Borochowitz, *Reflections*; לעיל ה"ש 12, Karnieli-Miller, Strier & Pessach 16
on the Researcher-Participant Relationship and the Ethics of Dialogue, 14 ETHICS &
.BEHAVIOR 175 (2004)
- Raymond M. Lee & Claire M. Renzetti, *The Problems of Researching Sensitive Topics:* 17
An Overview and Introduction, in RESEARCHING SENSITIVE TOPICS 3 (Claire M. Renzetti
& Raymond M. Lee eds., 1993); RAYMOND M. LEE, DOING RESEARCH ON SENSITIVE
.TOPICS (1993)
- LEE, שם, בעמ' 4-7. 18

מלחיצים. אין ספק שמחקרי על עולמם הרגשי של גברים מכים עוסק בתחומים פרטיים ואינטימיים, כמו גם מעוררי לחץ; השני, כאשר המחקר עוסק בנושאים הקשורים לסטייה חברתית והוא עשוי ליצור סטיגמות או להפלייל את המשתתפים בו בדרכים כלשהן. ודאי שהדבר נכון בנוגע למחקרי העוסק בגברים אלימים מאז שבשנת 1991 נחקק החוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991; השלישי, כאשר מדובר בסוגיות הקשורות ל"פוליטיקה" במובן הרחב של המילה, כלומר כאשר מעורבות במחקר סוגיות של כוח, שליטה והשפעה.

באופן פוטנציאלי כל שלב בביצוע מחקר יכול להיות "רגיש" – ניסוח שאלת המחקר, בניית מערך המחקר, יצירת הקשר עם הנחקרים, ניתוח הנתונים וכמובן ניסוח המשמעויות החברתיות של ממצאי המחקר¹⁹. הקשיים והרגישויות עלולים להתעורר בכל שלב של המחקר ובאופנים שונים – מתודולוגיים, אתיים, טכניים, חוקיים ופוליטיים. למחקר בנושאים רגישים יש פעמים רבות פוטנציאל להשפיע על החיים האישיים, ולפעמים אף על הביטחון האישי של החוקר²⁰. לכאורה, בעקבות קשיים אלה (ורבים אחרים שלא הזכרתי) היה קל יותר לוותר על מחקר בנושאים רגישים. אולם מחקרים בנושאים רגישים, כמו גם מתודולוגיה רגישה, יכולים להיות משמעותיים בגלל היותם מאתגרים את הסדר החברתי. לא פחות מכך הדבר נכון בנוגע למתודולוגיות המובנות מאלהן שעליהן אנו מבססים את הידע שלנו על העולם.

מרבית העיסוק ביחסי חוקר-נחקר במחקרים על נושאים רגישים מניח שנחקרות נשים הן פגיעות, ועל כן נכתב לא מעט כיצד על החוקר/ת להיזהר מפני פגיעה וניצול של הנחקרות²¹. כאשר מדובר על מאזן הכוחות – ההנחה היא שלחוקרת יש יותר כוח חברתי מאשר לנחקרות, ועליה לתת את דעתה כיצד לא לנצל כוח זה. באוטו-אתנוגרפיה זו ברצוני להעלות את סוגיית יחסי הכוחות בין חוקרת למושאי מחקרה, אלא שמושאי המחקר שלי הם גברים אלימים. בספרות העוסקת בנושא מצאתי מעט מאוד התייחסות לשאלה מה קורה ביחסי הכוחות הללו כאשר החוקרת היא אישה, הנושא הוא רגיש והנחקרים הם גברים אלימים²².

19 John D. Brewer, *Sensitivity as a Problem in Field*; לעיל ה"ש 17; Lee & Renzetti 19
Research: A Study of Routine Policing in Northern Ireland, 33 AMERICAN BEHAVIORAL
 SCIENTIST 578 (1990).

20 ש.ם.

21 Lee & Renzetti, לעיל ה"ש 17; REINHARZ, לעיל ה"ש 15; Wolf, לעיל ה"ש 15.

22 Sara Willott, *An Outsider Within: A Feminist Doing Research with Men*, in
 STANDPOINTS AND DIFFERENCES 174 (K. Henwood, C. Griffin & A. Phoenix eds., 1998).

כאשר הנחקרים הם קבוצה או פרטים שהתנהגותם סוטה או בעייתית, הדבר יכול להוות בעיה לחוקרת, ואף לסכן אותה ואת המחקר. לכך יש כמה סיבות: ראשית, מחקרים עם אוכלוסיות סוטות הם מטבעם מורכבים ואינטרדיסציפלינריים, ועל כן פעמים רבות הם נתפסים כ"לא מדעיים טהורים", וישנה נטייה להחשיב את הנושא כטריוויאל²³. שנית, נושאים שנויים במחלוקת (כגון אלימות אינטימית נגד נשים) עלולים להחשיד את החוקרת המתעניינת בהם, וזאת משום, שכפי שכבר הוזכר במאמרי, בחירת הנושא והמתודולוגיה הן בחירות אישיות של החוקרת המושפעות מעולמה²⁴. סכנה פיזית לחוקרת אף עלולה להיווצר מעצם יחסיה עם אוכלוסיות שהן אלימות, או מעצם נוכחותה בסיטואציות שיש בהן פוטנציאל לאלימות²⁵.

כאשר נושא המחקר מאיים, היחסים בין החוקרת לנחקרים עלולים להיות אפופים בחוסר אמון, בהסתרה וברמייה. חוקרים שונים פיתחו דרכים שונות להתמודד עם קשיים אלה²⁶. חלקם נותנים אפשרות למרואיינים לבחור את מקום הריאיון ומשכו, מעבירים את תעתיקי הריאיונות למרואיין כדי שיוכל להוציא מהם את החלקים שהשימוש בהם גורם לו אי-נוחות, ומשתפים את המרואיינים בניתוח הממצאים ובפירושים. כל אלו הן דרכים משתפות הנהוגות במחקר פמיניסטי בכלל ואשר עזרו לי בביצוע המחקר הנדון בפרט. דרכים אלו אינן תמיד מספיקות כדי להפיג את החשדנות הבסיסית המתקיימת כאשר בין החוקרת לנחקרים ניצבת "חומת המגדר והמעמד" שבה אדון בהמשך מאמר זה. עם זאת, קשיים אלו לרוב אינם נפרסים בפרסומים מדעיים ובשיח בין חוקרים²⁷. במאמרי זה ברצוני לנסות לפרוס קשיים אלו בפני הקוראות והקוראים.

ד. הקשיים המתעוררים במהלך מחקר איכותני בנושא רגיש

- Richard R. Troiden, *Walking the Line: The Personal and Professional Risks of Sex Education and Research*, 15 TEACHING SOCIOLOGY 241 (1987) 23
Wolf, לעיל ה"ש 15; Willot, לעיל ה"ש 22; REINHARZ, לעיל ה"ש 15 24
Brewer, לעיל ה"ש 19. 25
Ana Bravo-Moreno, *Power Games Between the Researcher and the Participant in the Social Inquiry*, 8 THE QUALITATIVE REPORT 624 (2003); STEINAR KVALE, INTERVIEWS: YASSOUR-; AN INTRODUCTION TO QUALITATIVE RESEARCH INTERVIEWING 83 (1996) 26
Borochowitz, לעיל ה"ש 16. 27
LEE, לעיל ה"ש 17.

ברצוני לפתוח ולספר על שלוש אפיזודות הקשורות לגיוס מרואיינים ולקיום הראיונות שהיו טראומטיות ומאיימות מבחינתי, ואף פגעו באיכות הראיונות.

1. בניית הקשר

המקרה הראשון העניק למאמר את כותרתו, ועניינו בשלב של גיוס מרואיינים למחקר. חשוב להזכיר שהיחסים בין חוקרת לנחקרים משתנים בשלבים השונים של המחקר. יש הבדל בין שלב גיוס המרואיינים, שהוא שלב של חיזור ושל משא ומתן²⁸, לבין שלב איסוף הנתונים, שבו החוקרת תלויה כמעט לחלוטין בנחקרים, שישתפו עמה פעולה ויחלקו עמה את הידע העשיר והמעמיק ביותר שברשותם. רבות כבר נכתב על תהליך בניית הקשר, ולא ארחיב עליו פרט לכך שאציין שבמקרים שונים הקשר נבנה תוך יצירת "ידידות מדומה" ומניפולציות שונות²⁹.

תהליך גיוס המשתתפים במחקר המדובר היה כדלהלן: כדי להגיע לגברים המכים פניתי לכל מרכזי הטיפול באלימות במשפחה מהשרון ועד הצפון, וביקשתי מהמטפלים שיקשרו אותי עם גברים שיהיו מוכנים להתראיין ולספר את סיפור חייהם. אחד מהם העלה את הרעיון שיציג את המחקר שלי בקבוצת הטיפול בגברים מכים שאתה עבד באותה תקופה. הודיתי לו מאוד. היו לי ציפיות לגייס מרואיינים באמצעותו, ואכן כך היה. מהקבוצה הזאת אכן הגעתי לכמה מרואיינים שתרמו רבות למחקרי. עם זאת, דווקא הראשון שבהם, שהיה גבר עדין ושתקן למדי בתהליך הריאיון, הסביר לי שבקבוצה התנהל דיון סוער אם כדאי להתראיין למחקר שלי או לא. ההתייחסות הייתה בסגנון של "אני מוכן להתראיין רק אם יש לה ציצים גדולים..." או "רק אם היא שווה זיון...".

מרואיין זה אמנם טען שלא זו הייתה המוטיבציה שלו להסכים להתראיין, אבל מהרגע שהדיון שהתנהל בקבוצת הטיפול "הונח לפתחי" לא יכולתי שלא לתהות בנוגע למרואיינים שהסכימו לשתף פעולה. שאלתי את עצמי מה הם חושבים? מה גרם להם להסכים להתראיין? האם יש להם ציפיות קונקרטיות כלשהן? קשה לומר שהשאלות הללו, והמתח שסבב את הנושא, תרמו להיותי מראינת טובה. הרגשתי בכל מפגש ראשוני עם גבר מהקבוצה ההיא שאני קודם כול "נסרקת" כאובייקט מיני ומקווה שאני "עוברת" הן כאישה והן כדי שישכימו לשתף פעולה. התחושות הללו לא עזרו לי לתפוס את מקומי כחוקרת צעירה בתחילת דרכי, אך לא הייתי בטוחה "מי אשם" (אולי הייתי צריכה לבטל את הכול

28 Karnieli-Miller, Strier & Pessach, לעיל ה"ש 12; Bravo-Moreno, לעיל ה"ש 26.
29 Dickson-Swift, James, Kippen & Liamputtong, לעיל ה"ש 12; Yassour-Borochowitz, לעיל ה"ש 16.

ברגע שנודע לי? האם אני אפורטוניסטית ושפתנית שמוכנה לשאת הכול כדי לקדם את המחקר שלה? ובכלל, גם אני מנצלת אותם, אז למה שהם לא ינצלו אותי? וגם, אני מודה, הגאווה הפמיניסטית הזאת של "אני אראה להם..."

קוויל (Kvale)³⁰ כותב ש"החוקרת המראיינת משתמשת בעצמה ככלי מחקר, תוך שימוש גלוי וסמוי בתנועות גוף ובמצבים רגשיים הידועים לה, כמו גם בזהותה הגלויה והסמויה, כדי להיכנס לעולמו של המראיין". סיפורי החיים של הנחקרים הם לא רק דרך לספר את סיפורם, אלא גם דרך לבנות מחדש את זהותם ולהסביר את התנהגותם. הצגת הזהות ובנייתה נעשית במחקר תוך כדי בניית היחסים עם החוקרת. המצב שבו החוקרת (אני) היא אישה צעירה, משכילה ואשת מקצוע העמיד אותי – לפחות חלקית – בתפיסתם של חלק מהמראיינים בעמדת כוח מאיימת. הכרתי היטב את המאפיינים הרגשיים והתפיסתיים של גברים מכים רבים שלפיהם אישה שמהווה איום "צריך להעמיד במקומה" או "לחנך"³¹.

2. גבולות

המקרה השני שעליו ברצוני לספר עוסק בריאיון עצמו. אחד מהמראיינים הראשונים שלי, איש עסקים מצליח מהצפון, הסכים להתראיין (בתיווכה של עובדת סוציאלית שטיפלה בו), בעוד אשתו שוהה בפעם השנייה במקלט לנשים מוכות. אל המקלט היא ברחה לאחר – שלדבריה – איים עליה בסכין שיהרוג אותה. קבענו להיפגש ולקיים את הריאיון במרכז לטיפול באלימות במשפחה באזור מגוריו. הגעתי לפניו, ארגנתי את הרשמקול ואת ניירותי, חוקרת צעירה, יעילה ונמרצת (בעיני עצמי), ואז הוא הגיע ונכנס. משפט הפתיחה שלו עוד בטרם התיישב היה: "שלום. שמי יוסי (שם בדוי). את יכולה לקרוא לסיפור שלי 'גבר שאוהב נשים'. זיינתי את כל החברות של אשתי".

חשבתי שאני אישה מנוסה? שאני מקצוענית שיכולה להתמודד עם כל סיטואציה בריאיון? ובכן, לאחר פתיחה כה בוטה, וזאת, עוד בטרם התיישב ובטרם שאלתי את שאלת המחקר שלי, התקשיתי לפתוח את הריאיון, שלא לומר לכוון אותו. למעשה, הוא "ניהל את הריאיון". לאורך כל הריאיון הוא שלח אליי קריצות זימה מלוות בהערות רב-משמעיות ("אתן תכלס אוהבות גבר שידוע להיכנס בכך, לא?", וכיוצא בזה), ליקוקי שפתיים איטיים והערות מיניות-מנמיכות מהסוג של "את נראית לי אחת שלא צריך להסביר לה..." (ולא מתוך כבוד להיותי חוקרת צעירה...).

30 KVALE, לעיל ה"ש 26.

31 יסעור בורוכוביץ, לעיל ה"ש 9; Rebbeca Emerson Dobash & Russell P. Dobash, *Violent Men and Violent Contexts*, in RETHINKING VIOLENCE AGAINST WOMEN 141 (R. Emerson Dobash & Russell P. Dobash eds., 1998).

מרוכזת. הרשמקול הקליט את סיפורו, כמעט מונולוג, "הופעת יחיד". בסוף הריאיון שאלתי אותו מתי נוכל לקיים את הריאיון השני. את הריאיון השני ערכתי עם כל המרוואיינים כחלק מהמתודולוגיה המשתפת, הן להשלמת נושאים והן לצורך קבלת פידבק מהמרוואייין על הניתוח התמטי הראשוני של סיפורו. תשובתו הייתה: "תיכנסי מתי שאת רוצה ומוכנה לאחד המלונות באזור, תיקחי חדר על חשבוני, תתקשרי אליי ואני מיד מגיע". חייך ויצא. לא חייכתי. הרגשתי מושפלת ומבולבלת, כעסתי על עצמי כי הרגשתי שבזכותי זמן, שכן היה לי ברור שלא אערוך אתו את ריאיון התיקוף. כלומר הבנתי שהחוויה המשפילה גם לא תתרום למחקר שלי. אני זוכרת שכשבן זוגי בא לאסוף אותי הביתה נכנסתי למכוניתו ואמרתי לו שפגשתי – כפי הנראה – את הגבר הכי מגעיל בעולם. סיפרתי לו, ולא יותר. לא סיפרתי למנחה שלי ולא התייעצתי עם אף איש או אישה מהמקצוע. אני חושבת שהרגשתי בושה על כך שניהלתי את הסיטואציה באופן כל כך לא מקצועי. פחדתי גם שמישהו יציע לי לעזוב את המחקר, והייתי "מאוהבת" בנושא המחקר שלי.

הנחיות רבות נכתבו בספרי לימוד והדרכה באשר לאופן שבו יש לנהל את הריאיון האיכותני. מעט מאוד הכוונה והתייחסות ניתנו לשאלה מה לעשות עם התנהגות בעייתית של מרוואיינים. התנהגותם של הנחקרים יכולה להיות בעייתית עד מאוד ויכולה לכלול חנופה, פלרטוט וכיוצא בזה³². אחרים תיארו כמה התנהגויות בעייתיות של נחקרים כגון רמיזות מיניות, עוינות, בדיחות, שתיקות והתפרצויות³³. אמנם מוסכם על מרבית החוקרים האיכותניים שהתנהגות בעייתית של הנחקרים מהווה איום על איכות המחקר ועל מהימנותו, אולם אפילו בספרי לימוד קאנוניים העוסקים במחקר איכותני³⁴ הנושא כלל אינו מוזכר.

המושג "גבול" בהקשר של יחסי חוקרת-נחקרים, או בכינוי השכיח יותר – "טשטוש גבולות", בדרך כלל קיים בספרות קלינית (פסיכולוגיה, רפואה, סיעוד וכיוצא בזה). בספרות זו בדרך כלל המושג מתייחס לסוג כלשהו של הגבלה או ריחוק בין אנשים. נושא הגבולות נידון רבות בספרות הטיפולית, אך מעט יחסית בספרות העוסקת ביחסי חוקרת-נחקרים³⁵.

- Melinda Collins, Mona Shattel & Sandra P. Thomas, *Problematic Interviewee Behaviors in Qualitative Research*, 27 WESTERN JOURNAL OF NURSING RESEARCH 188 (2005). 32
- Sally Hutchinson & Holly Skodol Wilson, *Validity Threats in Scheduled Semi-Structured Research Interviews*, 41 NURSING RESEARCH 117 (1992). 33
- HANDBOOK OF QUALITATIVE RESEARCH (Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln eds., 2nd ed. 2000); אשר שקדי מילים המנסות לגעת – מחקר איכותני – תאוריה ויישום (2003). 34
- Kathleen R. Gilbert, *Why*; 12 לעיל ה"ש", Dickson-Swift, James, Kippen & Liamputtong *Are We Interested in Emotions, in THE EMOTIONAL NATURE OF QUALITATIVE RESEARCH* 3 (Kathleen R. Gilbert ed., 2001). 35

3. פוטנציאל לפגיעה רגשית או פיזית במהלך מחקר איכותני בנושא רגשי

הסיפור השלישי שלי קשור לשני המקרים היחידים שבהם הרגשתי מאוימת באופן פיזי ממש. במקרה הראשון קבעתי לראיין גבר צעיר מעיירה בצפון. כאשר שאלתי היכן הוא מעדיף שהריאיון יתקיים, תשובתו הייתה שכדי לחסוך ממני הליכה לאיבוד בסמטאות העיירה, הוא יבוא לאסוף אותי מתחנת האוטובוס וניסע לביתו. סיכמנו להיפגש בשעות הבוקר. הוא בא לקחת אותי בטנדר מלווה באחיו. שניהם היו גברים צעירים ממני, בני 20–30. כבר בטנדר שלו, כאשר התפתל בסמטאות, הרגשתי את החרדה שלי מתעוררת – הן מהנהיגה הפראית שלו והן מכך שלא היה לי מושג איפה אני נמצאת ולאן אני מובלת. הייתי לבדי עם שני גברים זרים, שאחד מהם הואשם באלמות קשה כלפי אשתו. בסוף הגענו לבית מוזנח ומבודד שהיה מוקף בחצר גדולה. לבי אמר לי לא להיכנס, אבל החוקרת שבי אמרה שמחקר הוא עניין מדעי, וחוקרת היא אדם רציונלי ולא "נקבה" מפחדת... גם התביישתי: הרי בסך הכול המפגש התנהל כפי שסיכמנו בטלפון – הוא אסף אותי מתחנת האוטובוס לביתו, שם קבענו שנקיים את הריאיון. אני כאן בתפקיד החוקרת שאוספת נתונים. חוץ מזה – שניהם היו חביבים עד כה, ולא הייתה לי – לכאורה – שום סיבה לחשוש: אני זו שביקשה את הריאיון, בשבילי פינה הבחור את הבוקר שלו ובא במיוחד לאסוף אותי מהתחנה. נכנסנו לביתו, שהיה סוג של מאורת רווקים. התיישבנו בסלון, חיברתי את הרשמקול, ורציתי להתחיל בריאיון (להתחיל – לסיים – לברוח...). אחיו נשכב בחדר הסמוך (שהיה פתוח לכיוון הסלון) בתנוחת "האזנה", והמרואיין שלי התחיל לדבר. מזל שהרשמקול עבד, כי לא שמעתי כלום, ואינני זוכרת דבר מהריאיון. פחדתי. אף אחד לא ידע שאני שם, ואף אחד לא ידע עם מי אני נפגשת ("סודיות ופרטיות הנחקרים"). במשך כל הריאיון רעדתי מפחד, קיצרתי בשאלות, האצתי במרואיין לקצר בדבריו כאשר ניסה להאריך או להרחיב, וכל שרציתי היה לברוח משם. הייתי מראינת גרועה, הריאיון יצא דל וחסר, ואני חושבת שגם לא הייתי נעימה במיוחד.

קנדי ברגן (Kennedy Bergen)³⁶ כותבת על הפחד והסכנה שחוותה כאשר באה לראיין בביתן נשים שנאנסו על ידי בן זוגן. היא מתארת את חששה פן הבעל (או הבעל לשעבר) הזועם ייכנס אל הבית וינהג באלמות כלפיה וכלפי אשתו (או אשתו לשעבר). מנגד, היא מתארת את הבית כמקום המועדף על מרבית הנשים לקיום הריאיון. הסברה לכך הוא שהבית הוא מקום שיש בו פרטיות, מקום מוכר להן, מקום המאפשר להן להכתיב את קצב הריאיון ולהיות שותפות לו (באמצעות ההחלטה היכן ישבו, מתי תהיה הפסקת קפה וכיוצא

Raquel Kennedy Bergen, *Interviewing Survivors of Marital Rape: Doing Feminist Research on Sensitive Topics*, in RESEARCHING SENSITIVE TOPICS 197 (Carole M. Renzetti & Raymond M. Lee eds., 1993)

בזה). הראיונות התקיימו בבית המרואיינות על פי בקשת המרואיינות, אף שהדבר הקשה עליה בשל חששה. במקרה שלי, החוקרת שבי הסכימה, כמקובל במחקר פמיניסטי-משתף, להצעת המרואייין בנוגע למקום הריאיון ולתנאים לקיימו. האישה שבי חשה מאוימת מהסיטואציה שעל פי אמות המידה שרובנו גדלנו עליהן היא מסוכנת – הליכה עם גברים בלתי מוכרים לביתם המבודד.

מקרה נוסף שבו הרגשתי מאוימת היה דווקא עם המרואייין האחרון שלי במחקר. כבר הייתי לקראת סוף שלב איסוף הנתונים, ריח הסיום כבר התחיל לעלות באפי, אבל על המרואייין הזה התקשיתי לוותר, כי הוא היה עורך דין בעל תואר שני, אדם מכובד בקהילה, ומסוג המרואיינים שלא קל להגיע אליהם. קבענו שאכוא לראיין אותו במשרדו לפנות ערב, בסיום יום העבודה. נכנסתי למשרד, ומיד התברר לי שמאז גירושיו הוא משמש לו גם למגורים. חשתי אי-נוחות קלה, אבל עדיין לא פחד. בינתיים התחיל להחשיך בחוץ. חיברתי את הרשמקול, והצעתי שנתחיל בריאיון. הוא כיבה את האורות במשרד "כדי שיוכל להיכנס למצב הרוח המתאים". שאלתי את השאלה המנחה ("ספר לי את סיפור חיך, ואנא התחל בזיכרון המוקדם ביותר שלך"), והוא התחיל להסתובב במשרד וסביבי. האורות שחדרו מבחוץ הלכו והתעמעמו, והשתיקה שלו התחילה להיות בלתי-נעימה. פחדתי. הוא התקשה להתחיל בסיפורו. התחלתי לדבר אתו על הא ועל דא כדי לא להיות אתו בחדר חשוך בשתיקה. לאחר ש"נכנס" לריאיון, הדליק את האורות ונרגעתי. הוא התחיל לדבר, והיה תוקפני מאוד, בסגנון של עורך דין וכחני. הוא ביטל בגסות את שאלותיי, סירב לחתום על טופס ההסכמה להשתתף במחקר עד ששינה שם כמה מילים, ולגלג על מקצועי ומקצועיותי. עקב כך, אמון ואמפטיה מצד החוקרת לא היו שם. ווילוט (Willott)³⁷ כותבת על המשמעות של להיות חוקרת פמיניסטית החוקרת גברים:

"יש מתח בין היותי חוקרת ובין היותי פמיניסטית. כפמיניסטית, אני רוצה לראות שינוי במערכות היחסים הפטריארכאליות בין גברים לנשים, והייתי רוצה לראות זאת ביחסי עם משתתפי המחקר שלי. אבל מצאתי שמסובך לתקוף את הנושא ישירות. כחוקרת השתדלתי מאוד להזין את היחסים, להימנע מלחצות את הקווים הבלתי נראים של מערכת היחסים הזאת כדי שהיא לא תיפגע ולהיכנס באופן אוהד לתוך תפיסת העולם הזרה, ולפעמים הדוחה, של הנחקרים".

האם אפשר היה אחרת? למה לא ציינתי את כל זה כחלק מההתבוננות שלי על עצמי ועל התהליך המחקרי? למה נדרש לי זמן רב להחליט לדבר על הנושא בפורום מקצועי? האם

Willott, לעיל ה"ש 22.

אוטו-אתנוגרפיה על יחסי חוקרת אישה ונחקרים גברים

לכל חוקרת גברים זה קורה או יכול לקרות? האם הדבר טמון אי שם בחלק הפתייני של יחסי מראיית-נחקר? או אולי מחקר שיש בו מפגש אישי ואינטימי בין חוקרת לנחקר הוא רגיש ומסוכן מטבעו? מה הם יחסי הכוחות בין חוקרת אישה לנחקרים גברים בכלל, ובמחקר פמיניסטי העוסק בנושא רגיש בפרט?

ה. מחקר פמיניסטי מהו?

החקירה הפמיניסטית, שצמחה מתוך המעגלים הרדיקליים של שנות השישים של המאה שעברה, העלתה על פני השטח את המתח הקיים בין הסדר החברתי לבין החקירה האקדמית והתפיסות הפוליטיות. אמנם אין מתודולוגיית מחקר אחת לחקירה הפמיניסטית, אולם כל חקירה פמיניסטית מחויבת לחקירת מקומן של הנשים בחברה ושל סוגיות של מגדר וכוח בחברה. עקב כך נושאים "אישיים" (כמו העדפות מיניות, אלימות במשפחה וכיוצא בזה) נהפכו למרכז החקירה הפמיניסטית, וממילא שמו את החוקרות הפמיניסטיות "בעיני הסערה" של מחקרים בנושאים רגישים³⁸.

1. חקירה פמיניסטית מהי?

באופן טבעי מאז ומתמיד עסק המחקר הפמיניסטי ב"נושאים רגישים". התפיסה הפמיניסטית, שחרתה על דגלה את הססמה "האישי הוא פוליטי", איננה יכולה שלא לחקור את הנושאים האישיים והאינטימיים כגון אלימות, אונס וניצול, ולהבדיל – יחסי אהבה, הורות וכדומה³⁹. אותן פינות בחיים האישיים שאליהן אין לחברה נגישות, ידע ויכולת התערבות, הן הפינות שבהן החלש(ה) מנוצל(ת) על ידי החזק.

אולם מה הופך מחקר פמיניסטי לכזה? ברייטון (Brayton) טוענת שאלו בעיקר "המניעים, הדאגות והידע המשולבים בתהליך המחקרי"⁴⁰. כדי לענות על השאלה מה הוא מחקר פמיניסטי, צריך לפתוח ולומר שבדרך כלל אין הסכמה בנוגע להגדרת מושגים פמיניסטיים. עם זאת, ניתן לומר שיש הסכמה על כך שבבסיסו, הפמיניזם מכיר בכך שהעולם החברתי מאורגן סביב מין ומגדר⁴¹.

כשם שהוויכוחים סביב הגדרת הפמיניזם רבים, כך הם גם הוויכוחים סביב הגדרת המתודולוגיה המחקרית הפמיניסטית. האפיסטמולוגיה עוסקת בתאוריות של הבניית הידע,

38 Dobash & Dobash, לעיל ה"ש 31; Kennedy Bergen, לעיל ה"ש 36.

39 REINHARZ, לעיל ה"ש 15; Willott, לעיל ה"ש 22; Harding, לעיל ה"ש 13.

40 Brayton, לעיל ה"ש 13.

41 A FEMINIST DICTIONARY 158 (Cheris Kramarae & Paula A. Treichler eds., 1985)

מה הוא ומה תקפותו, ואילו המתודולוגיה עוסקת, כדבריה של סנדרה הרדינג בספרה "פמיניזם ומתודולוגיה"⁴², בשאלה כיצד מחקר נעשה וכיצד הוא צריך להיעשות? תשובתה, כמו גם של חוקרות פמיניסטיות נוספות, היא שההתייחסות לחשיבות הבסיסית של מגדר פירושה תיאור של החוויות היומיומיות של נשים, חוויות שנשכחו והוזנחו במחקר החברתי המסורתי⁴³. כמו כן טוענת הרדינג (Harding), שההכרה בכך שהחוקרת היא חלק מנושא המחקר, ושהצהרה על כך שאמונותיה של החוקרת הן שמעצבות את המחקר – אלו הן התכונות שהופכות מחקר לפמיניסטי. כלומר מחקר פמיניסטי הוא כזה כי תפיסות ואמונות פמיניסטיות מנחות את ההחלטות המחקריות של החוקרת בכל שלב. הפמיניזם מבקש לחקור את הדינמיות של מערכות היחסים הפטריארכליות מנקודת המבט של נשים. הפמיניזם הוא גם מחויבות לשינוי חברתי שנובע מפעולותיהן של נשים המסרבות לקבל את הסדר הפטריארכלי של החברה ושואפות לחברה שוויונית יותר. תפקיד מרכזי של המחקר הפמיניסטי הוא אפוא לחשוף את חוסר האיזון ביחסי הכוחות בין נשים לגברים⁴⁴.

קוק ופונאו (Cook & Fonow) מגדירות חמישה מרכיבים אפיסטמולוגיים המאפיינים מחקר פמיניסטי: (1) הסתכלות על נשים (ועל הנושאים המשפיעים על חייהן) ועל מגדר כמוקד הניתוח; (2) חשיבות העלאת המודעות, כלומר למחקר פמיניסטי יש תפקיד פוליטי; (3) דחיית הדיכוטומיה של סובייקט-אובייקט ביחסים המחקריים; (4) דגש על אתיקה במחקר; (5) התכוונות להעצמת נשים ולשינוי ביחסי הכוחות ובחוסר השוויון המגדרי⁴⁵. אם כך, אוטו־אתנוגרפיה העוסקת בבדיקת יחסי הכוחות בין חוקרת אישה ובין נחקרים גברים היא חלק ממחקר פמיניסטי. שני נושאים מרכזיים נמצאים בצומת המחבר בין מחקר איכותני בכלל, מחקר פמיניסטי על נושאים רגשיים בפרט, ואוטו־אתנוגרפיה זו: **הראשון**, רפלקסיביות של החוקרת. **השני**, יחסי חוקרת-נחקרים. ברצוני להרחיב על שניהם.

2. רפלקסיביות

השימוש ברפלקסיביות הוא אחד הכלים המחקריים שדרכם הסובייקטיביות של החוקרת יכולה להפוך ממכשול להזדמנות. "רפלקסיביות" יכולה להיות מוגדרת כמודעות-עצמית מכוונת. כלומר הערכה עצמית מתמשכת של החוקרת בנוגע לתגובותיה האישיות,

42 Harding, לעיל ה"ש 13.

43 REINHARZ, לעיל ה"ש 15; Judith A. Cook & Mary Margaret Fonow, *Knowledge and Women's Interests: Issues of Epistemology and Methodology in Feminist Sociological Research*, 56 SOCIOLOGICAL INQUIRY 2 (1986).

44 שם; Brayton, לעיל ה"ש 13.

45 Cook & Fonow, לעיל ה"ש 43.

אוטו-אתנוגרפיה על יחסי חוקרת אישה ונחקרים גברים

לדינמיקה הבין-אישית בינה ובין הנחקרים, וגם בנוגע לתהליך המחקרי בכללותו⁴⁶. קולווי (Callaway) אף הרחיבה את ההגדרה הזאת בהתייחסותה לפוליטיקה מגדרית, באמרה שרפלקסיביות של החוקרת הופכת לדרך מתמשכת של ניתוח עצמי ומודעות פוליטית⁴⁷. הרפלקסיביות איננה מתייחסת רק לתיעוד התהליכים המחקריים ולמודעות של החוקרת, כי אם גם למודעות למתרחש בכלל, ולחקירה של דינמיקת היחסים בין החוקרת לנחקרים בפרט.

כדי לחזק את האמינות והמהימנות של מחקר איכותני, על החוקרים להעריך כיצד היחסים הבין-אישיים עם הנחקרים השפיעו על תהליך איסוף הנתונים וניתוחם. רפלקסיביות היא אחד הכלים לכך. הכתיבה בגוף ראשון מעבירה את החוויה הסובייקטיבית של החוקרת וגם את מחויבותה לשינוי הפוליטי (ביחסי הכוחות) שעשוי לנבוע מרפלקסיביות⁴⁸.

עם זאת, תהליך הרפלקסיביות הוא תהליך קשה, אישי-סובייקטיבי, ומטבעו הוא תהליך אמביוולנטי. מסיבות אלה חוקרים רבים מנסים להימנע ממנו⁴⁹. כך, כנראה, עשיתי גם אני בהתעלמתי מהיחס המשפיל כלפיי שתיארתי בפרק ד', אף על פי שהיה לי יומן מחקר שכלל הערות רפלקסיביות, מחשבות וכיוצא באלה, וכבר הייתי אשת מקצוע טיפולי (עובדת סוציאלית). הדבר אמנם עזר לי בזיהוי התכנים הקשים שעלו בראיונות ובהתמודדות עמם ועם התפרצויות בכי וזעם של המרואיינים, אולם לא השכלתי לגייס את כל הכלים הללו לעזרת עצמי. ייתכן שגם אני, בדומה למרואיינים, הייתי שבויה בדימוי "החוקרת" המקצועית והרציונלית, ועל כן לא באתי חשבון עם עצמי על העובר עליי.

3. יחסי חוקרת-נחקרים במחקר פמיניסטי

המחקר האיכותני נתפס כבר שנים רבות כתוצר משותף של החוקרת והנחקרים⁵⁰, ובמהותו הוא מציב פרדיגמה ביקורתית המנסה לבנות מחדש את האיזון ביחסי חוקרת-נחקרים⁵¹.

- Linda Finlay, "Outing" the Researcher: The Provenance, Process, and Practice of Reflexivity, 12 QUALITATIVE HEALTH RESEARCH 531 (2002) 46
שם. 47
Kemp & Squires, לעיל ה"ש 14. 48
Finlay, לעיל ה"ש 46. 49
Mary M. Gergen & Kenneth J. Gergen, *Qualitative Inquiry: Tensions and Transformations*, in THE HANDBOOK OF QUALITATIVE RESEARCH 1025 (Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln eds., 2nd ed. 2000) 50
Deborah L. O'Connor & Brian J. O'Neill, *Toward Social Justice: Teaching Qualitative Research*, 24 JOURNAL OF TEACHING IN SOCIAL WORK 19 (2004) 51

למעשה, במחקר האיכותני שני הצדדים מרגישים מעורבות גדולה. צריכה להיווצר ביניהם קרבה מסוימת ואינטימיות כדי שהחוויות שבהן ישתף הנחקר את החוקרת יהיו אותנטיות, וכדי לייצר את "הסיפור", שהוא בעצם מקור הידע. כדי שתיווצר אווירה כזאת, על החוקרת והנחקר לבנות מערכת יחסים שאיננה פורמלית או היררכית, אלא כזו שהיא במידה רבה לא מובנית וגבולותיה אינם ברורים מכיוון שהיא נבנית ונוצרת במהלך הראיונות המחקריים (ולעתים אף בשלב הגיוס)⁵².

כחוקרות, אנחנו נכנסות לכל שדה מחקר חדש מתוך ה"סיפורים" שלנו. כך גם משתתפי המחקרים שלנו נכנסים למחקר מתוך החיים והסיפורים שלהם. איסוף הנתונים, עבודת השדה של החוקרת, מורכב ממשא ומתן על היחסים, על המטרות ועל הדרך⁵³. כל זאת נכון שבעתים כאשר מדובר במחקר פמיניסטי, שכן בבסיס המחקר הפמיניסטי נמצא הרצון להסיר את חוסר האיזון ביחסי הכוחות החברתיים בין גברים לנשים בכלל, ובין חוקרת לנחקרים בפרט⁵⁴.

4. סיכום ביניים – מחקר פמיניסטי

מהנאמר לעיל מובן כי במחקר הפמיניסטי מתקיים העיקרון של הליך המשוב ושיתוף הנחקרים בניתוח הפירוש הראשוני של הממצאים כחלק מרכזי מהמתודולוגיה⁵⁵. אולם, האם שיתוף כזה הוא אפשרי? איזה סוג של משא ומתן נעשה בין החוקרת האישה ובין נחקריה הגברים, בנוגע למקומם השונה בעולם החברתי? עד כמה חוסר השוויון בין החוקרת האישה לבין נחקריה הגברים עולה בגלוי ובסמוי? מה הם מניעיה של החוקרת לעריכת המחקר? השאלה "מדוע חוקרת פמיניסטית בוחרת לחקור דווקא גברים אלימים ולתת להם (שוב) קול?" היא שאלה שנשאלתי פעמים רבות הן על ידי עמיתות והן על ידי חלק מהגברים שהשתתפו במחקר. שאלת מניעיי וחשד של "ניצול הסיפור האישי שלי" נותרו תלויים ועומדים בינינו. כמו בפגישה עיוורת, למפגש הראשוני בין החוקרת לנחקרים יש תפקיד חשוב ביצירת היחסים. כאן נשאלת השאלה: כיצד כל צד מציג את עצמו⁵⁶? אני שואלת את עצמי: "כיצד הצגתי את עצמי בפני המרואיינים של מחקרי?" בדומה לחוקרות שונות השתמשתי באסטרטגיות הצגה-עצמית שונות. מהנגלה לעין המובן מאליו הייתי אישה צעירה, חוקרת מהאוניברסיטה, אשת מקצוע. עם זאת, הצגתי פרטים נוספים,

- Dickson-Swift, ; Wolf, לעיל ה"ש 15 ; Karnieli-Miller, Strier & Pessach, לעיל ה"ש 12 ; 52
 James, Kippen & Liamputtong, לעיל ה"ש 12.
 JEAN D. CLANDININ & MICHAEL F. CONNELLY, NARRATIVE INQUIRY (2000) 53
 REINHARZ, לעיל ה"ש 15. 54
 Bravo-Moreno, לעיל ה"ש 26 ; Brayton, לעיל ה"ש 13. 55
 Bravo-Moreno, לעיל ה"ש 26. 56

אוטו-אתנוגרפיה על יחסי חוקרת אישה ונחקרים גברים

לפי הצורך: כאשר ראייתי גבר חבר קיבוץ – ציינתי את היותי בת קיבוץ. כאשר ראייתי גברים מעיירות פיתוח, לא עשיתי זאת. כאשר ראייתי גברים שהיו אבות – ציינתי לעתים (אם נשאלתי) שאני אם לבת קטנה.

כיצד הנחקרים ראו אותי? ללא ספק המרכיב הדומיננטי ביותר בזהותי היה היותי אישה צעירה יותר מחלקם ובגילם של אחרים. מרכיבים אחרים של זהותי (המקצועית, המשפחתית ואפילו העדתית) לא היו ידועים לנחקרים, ובדרך כלל לא נשאלתי עליהם, ולא נראה כי עניינו אותם במיוחד. כאשר מרכיבים מסוימים באישיותי, כפי שכבר ציינתי, היו אמצעי מקרב – השתמשתי בהם. עם זאת, עובדת היותי אישה גרמה לרבים מהנחקרים להניח מראש (ולהעיר על כך) ש"את בטח לא תביני אותי" או "את בטח מזדהה עם אשתי ולכן את לא תביני אותי". וכך, מלכתחילה, הבדלי המין ביני ובין הנחקרים חצצו בינינו והקשו על יצירת אמון וקרבה.

אשר למעמדי האקדמי-מקצועי: מכיוון שהראיונות המחקריים הם מצב אנושי ייחודי, הם מושפעים גם מהמשמעות שהמראיינים מעניקים למקצוע (ולפעמים למקצוע הדמיוני) של החוקרת⁵⁷. כאשר יצרתי קשר עם משתתפי המחקר, הצגתי את עצמי כמי שעושה דוקטורט בעבודה סוציאלית. למרבית הנחקרים היו כבר מפגשים ויחסים עם עובדות (ועובדים) סוציאליות. לאחרים היה דימוי כלשהו של המקצוע הזה ושל כוחותיה ויכולותיה של עובדת סוציאלית בנוגע לסוגיות משפחתיות. "הכוח המקצועי" שעמד – לפחות לכאורה – לצדי, נכח גם הוא במערכת היחסים הראשונית שבין חוקרת לנחקרים.

מרבית המראיינים לא ממש התעניינו אם מדובר בדוקטורט, תזה לתואר שני או סתם ראיונות של עובדת סוציאלית, ואף גילו בלבול בנוגע לשאלה זו ובנוגע להיותי "חוקרת מהאוניברסיטה" ולא "עובדת סוציאלית" או "איזה סטודנטית". אחרים, שהיו בעלי השכלה אקדמית, דווקא שאלו וביררו בדקדקנות את הסוגיה. אצל אלה ואצל אלה חשתי שעובדת היותי אשת מקצוע משכילה היוותה סוג של איום על מאזן הכוחות. ביטוי לכך נתן, לדוגמה, יוסף: "תמיד רציתי ללמוד פסיכולוגיה באוניברסיטה אבל הלחצים במשפחה אף פעם לא אפשרו לי. את נראית כמו אחת שלמדה הרבה. אחרי שלמדה פסיכולוגיה את בטח יכולה להגיד לי כל מיני דברים עליי שאני לא יודע". או מרואיין אחר, אבנר, שהיה בתהליכים התחלתיים של הדוקטורט שלו עצמו, שאמר לי: "נראה לי שבקצב הזה את כבר תהיי פרופסור לפני שאני אקבל דוקטורט".

התנהגות החוקרת תמיד משפיעה על תגובות הנחקרים, כלומר – על הממצאים. על כן במידה רבה המחקר הוא תוצר של החוקרת, הנחקרים ומערכת היחסים ביניהם⁵⁸. בעת

57 Collins, Shattel & Thomas, לעיל ה"ש 32.

58 Finlay, לעיל ה"ש 46.

שהריאיון מתקיים, החוקרת היא זאת שקובעת את "תכנית העבודה" של הריאיון – היא זאת שיזמה אותו, היא בחרה את הנושאים ואת משתתפי המחקר, היא בנתה לפי צרכיה את מדריך הריאיון, והיא זו שמחליטה מתי הריאיון (ועמו גם היחסים) יסתיים⁵⁹. אבל גם לנחקרים יש כוח להשפיע על המחקר. כוחם של הנחקרים בא לידי ביטוי הן במידת שיתוף הפעולה שלהם באופן כללי, הן ברמת הידע ובעומק הידע שהם מוכנים לשתף בו את החוקרת והן באווירה שהם יוצרים במהלך הראיונות. כל האמור לעיל נכון עוד יותר במחקר של סיפורי חיים כמו המחקר שאני מתארת כאן. במחקר כזה הידע הספציפי-אישי על חייו של הנחקר נמצא אך ורק בידיו, והבחירה מה לחשוף וכמה לחשוף תלויה במידה כמעט בלעדית ברצונו הטוב ובאווירת האמון והקרבה בינו ובין החוקרת. הריאיון, שיש המכנים אותו "הנשמה של המחקר האיכותני"⁶⁰, הוא התנהגות אנושית המשמשת כאמצעי לרכישת ידע, להבנה וללמידת עולמו של האחר מאז העולם הקדום (התנ"ך גדוש בדוגמאות לכך). חוקרים בני ימינו מדברים רבות על "אמנות הריאיון". כדי להעשיר ולשפר אמנות זו יש ללמוד ולחקור לא רק את הצדדים הטכניים של יחסי חוקרת-נחקר/ת, כי אם גם את סוגיית ההתנהגויות הבעייתיות של נחקרים בכלל, ואת אלו המתרחשות בין חוקרת אישה לבין נחקרים גברים בפרט.

1. סיכום אישי

"עלייך לדעת מי הוא המושא (האובייקט) ומי הוא הנושא (הסובייקט) של משפט כדי שתוכלי לדעת אם את המושא או הנושא של ההיסטוריה"

נלידה פיניון (Nelida Pinon)⁶¹.

ברינקמן וקווייל (Brinckmann & Kvale)⁶² טוענים שהדרך שבה נאספו הנתונים משפיעה, ברמת המאקרו-אתיקה, על הידע שנתונים אלו מייצרים ועל הדרך שבה הם יתקבלו וישפיעו על התרבות ועל החברה. כמי שמאמינה שבחירת הדרך חייבת להתאים לתוצאה הרצויה, אני מסכימה לחלוטין עם אמירה זו. עם זאת, אחד הקשיים של נשים חוקרות העורכות

Svend Brinkmann & Steinar Kvale, *Confronting* ; לעיל ה"ש 16, Yassour-Borochowitz 59
the Ethics of Qualitative Research, 18 JOURNAL OF CONSTRUCTIVIST PSYCHOLOGY 157
 (2005).

Hutchinson & Skodol Wilson, לעיל ה"ש 33. 60

A FEMINIST DICTIONARY, לעיל ה"ש 41. 61

Brinkmann & Kvale, לעיל ה"ש 59. 62

מחקר פמיניסטי, הוא ניסיון לצמצם את הפער הקיים בין מגבלות המציאות של קיום מחקר כלשהו ובין האידאלים של המחקר הפמיניסטי.

פמיניזם בשבילי הוא גם תאוריה וגם פרקטיקה. הוא מסגרת חשיבתית ראשונית שלאורה אני בוחנת את חיי ואת חיי הסובבים אותי. מטרת הפמיניזם שלי, כפי שאני מבינה את המושג, היא להאיר את הפינות האפלות שבהן נשים מושפלות, מדוכאות ומודרות, וזאת, כדי להפסיק את הדיכוי, ההשפלה וההדרה. מכאן, שעמדתי כחוקרת פמיניסטית תובעת ממני להיות חלק מתהליך הגילוי וההבנה הזה. היא גם תובעת ממני לקחת אחריות בניסיון לשנות את המצב הקיים: כחוקרת וכאישה, להשתמש לא רק בחוויות של נחקרים ונחקרות, אלא גם בחוויותיי ובניסיון חיי שלי כנקודת זינוק שממנה אוכל לבחון ולתאר את העולם. להיות "שפן הניסיונות" של עצמי בבואי לבחון את החוויה של היותי אישה, פמיניסטית וחוקרת המנסה להשפיע, דרך בניית ידע, על העולם.

לאחרונה הצביעו בפניי עמיתים על ההקבלה שבין יחסם של המרואיינים אליי ובין יחסם לבנות זוגם המוכות. אחרים הצביעו על הדמיון ועל ההקבלה בין המתואר לעיל ובין הטרדה מינית במקום העבודה. אף שמקור ההקבלות הללו גלוי וברור לי, לא רציתי להדגישן באוטו-אתנוגרפיה זו, וזאת דווקא מתוך כבוד להבדל המהותי שבין האלימות הפיזית והמילולית החוזרת ונשנית שבנות זוגם של נחקריי סבלו לבין הקושי המילולי-המזדמן שסבלתי אנוכי. כוונתי במאמר זה להאיר חוויה אישית וייחודית לחוקרת אישה החוקרת את האלימות האינטימית נגד נשים, אך לא להשוותה בשום אופן לסבלן הנורא של קרבנות אותה תופעה.

ההכרה שהחוקרת היא חלק בלתי נפרד מתהליך המחקר, משמעותית אף היא ביחסי הכוחות בין החוקרת לנחקרים. כחלק מזה, המחקר הפמיניסטי מבקש לחשוף לא רק את המקום בעולם החברתי שממנו באים הנחקרים, אלא גם את המקום בעולם החברתי שממנו מגיעה החוקרת. כאשר ההבדל ניכר כבר ממבט ראשון, בשל הזהות המינית – אישה חוקרת וגברים נחקרים – כבר נוצר חיץ, וזאת מבלי להביא בחשבון סוגיות זהות נוספות (כגון מוצא עדתי, פערי השכלה וכיוצא בזה). ניסיתי לקיים עיקרון זה במאמר זה, בחשיפת חוויותיי אלו בכתב בפעם הראשונה, ותוך שימוש מכוון בלשון המבדילה בין המינים ביחס לעצמי ("החוקרת"), כמו גם ביחס למשתתפי המחקר ("הנחקרים").

אולם מחקר פמיניסטי צריך לא רק לחקור סוגיות הקשורות בנשים ובמגדר, אלא גם למקם ולהשמיע את קולן של נשים בחיים החברתיים באופן פעיל. בעולם האקדמי שבו לומדות, כותבות, חוקרות ועובדות נשים רבות, קולה של החוקרת כאישה לא נשמע דיו – לא באשר ליחסיה עם עמיתיה הגברים, ועוד פחות מכך באשר לקשריה עם נחקריה הגברים. את אחד הקולות האלו ניסיתי להשמיע באוטו-אתנוגרפיה זו.